

POMPEU FABRA I ELS ESCRITORS

M. Àngels Francés Díez

Universitat d'Alacant

«No hi ha un dilema del tipus
fabristes–antifabristes, sinó o Fabra o el
caos» (Manuel Sanchis Guarner)

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article, fruit de la meua intervenció en una taula redona de balanç sobre la vigència de l'obra de Pompeu Fabra (en el context de la Jornada Internacional «100 anys de l'obra de Pompeu Fabra», que va tenir lloc a la Universitat d'Alacant el 27 de març de 2019), és dibuixar algunes pinzellades sobre la recepció de la reforma fabriana entre els escriptors de l'època. Així doncs, dedicaré un primer apartat a relatar les reaccions dels escriptors vuitcentistes a les noves convencions, parant atenció en la visió del mateix Fabra sobre l'assumpte i les resistències d'alguns autors consagrats a sotmetre's als canvis; en segon lloc, dedicaré unes pàgines a examinar la situació al País Valencià i, per últim, en faré un balanç breu, que col·labore en la visió col·lectiva de l'home i l'obra que ofereix aquest volum de la revista *Ítaca*. Al final de l'article podreu trobar un annex amb alguns textos literaris d'homenatge al mestre Fabra, precedits d'un comentari general; concretament, el retrat que hi va dedicar Josep Pla en el seu recull *Homenots* (1969), i tres poemes de tres referents de la nostra literatura contemporània: «El meu poble i jo», de Salvador Espriu (1968), «Jaculatòries del centenari», de Pere Quart (1968), i «Entreacte», de Joan Brossa (1961).

2. LA RECEPCIÓ DE L'OBRA DE POMPEU FABRA ENTRE ELS ESCRITORS DE L'ÈPOCA

Com és ben sabut, la tasca gramatical i lexicogràfica normativa duta a terme per Pompeu Fabra s'origina sota una consigna híbrida: «La meua evolució s'ha aturat i concretat, finalment, en la manera actual de

plantejar el problema de la depuració de la llengua: cal estudiar bé la llengua viva, cal estudiar bé la llengua antiga. D'aquest doble estudi brollen els materials de l'obra purificadora.» (GARCÉS: 1926). Purificar la llengua significava alliberar-la d'arcaïsmes i castellanismes, arribar a destil·lar una llengua literària moderna que vehiculara i reivindicara la vàlua de la cultura catalana en l'Europa del moment. Calia redreçar la deplorable situació que, en la seua opinió, afronten els creadors renaixencistes: «els nostres escriptors es trobaren, en iniciar-se aquesta renaixença, amb una llengua empobrida, deformada, malmesa per innumbrables castellanismes, la qual no podien pas adoptar com a llengua literària sense tractar de depurar-la, d'enriquir-la, de realçar-la» (FABRA: 1932, 22). Aquest afany per recuperar l'esplendor perdut té com a conseqüència, doncs, la multiplicació de solucions lingüístiques sense ordre ni fil en comú, fins al punt que:

cada escriptor esdevenia un gramàtic. I, no obstant, tots es malfiaven de la gramàtica com d'una cosa perillosa, no ja solament per a la producció literària, ans per a la llengua mateixa. Hi hagué un Milà i Fontanals, hi hagué un Aguiló. Influïren gaire en la manera d'escriure de llurs contemporanis? L'un era filòleg il·lustre, l'altre escorcollador infatigable de la llengua antiga i dels parlars vivents: ells aplanaren el bon camí. Ningú, però, no va seguir-los. Cadascú tirava per on li era més fàcil; no volien reconèixer l'autoritat del mestre. Tots eren mestres. Cadascú s'havia elaborat, bé o malament, el seu sistema (GARCÉS: 1926).

Amb la intenció, doncs, de posar norma en l'anarquia, Fabra dissenya el seu primer *Ensayo de gramática de catalán moderno*, que li publica Joaquim Casas i Carbó el 1891 i serveix de base per encetar, en *L'Avenç*, una campanya de reforma lingüística que provoca un terratrèmol en la societat intel·lectual i literària del vuitcents:

Les crítiques, que fins aleshores havien estat més aviat benèvols, esdevingueren agudes i estridents. Nosaltres érem els reformadors, havíem de vèncer mil obstacles. Aviat hi hagué escriptors al costat nostre i d'altres contra nostre. Entre els primers podríem comptar-hi, com a més afecte, Maragall; i entre els segons, per bé que no eixís mai del terreny de la simple resistència, Verdager (GARCÉS: 1926).

Verdaguer no fou l'únic, però, que no vegé amb bons ulls la reforma lingüística encetada des de *L'Avenç*. A l'Institut d'Estudis Catalans, creat el 1907 per Prat de la Riba, les propostes fabrianes van ser debatudes i aprovades el 1913, malgrat l'oposició de figures importants en la institució i també el panorama cultural de l'època, com ara el mateix president de la Secció Filològica, mossèn Antoni Maria Alcover,

el qual renuncià en una crisi molt forta el 1917-1918 i es convertí en el capdavanter de la lluita contra la normalització promoguda per la Mancomunitat. També protestaren altres sectors afins al regionalisme catòlic, a l'Acadèmia de Bones Lletres, sectors mallorquins i rossellonesos i, en definitiva, tots els que consideraren que l'acció fabriana era el resultat de l'hegemonia política de la Lliga i una actuació artificial i massa nova (CASASSAS: 2005, 272).

La resistència de diversos escriptors vuitcentistes a l'hora d'adoptar la norma promoguda des de les institucions dificulta, com és lògic, la seua difusió en l'àmbit literari, però també social. El mateix Fabra reconeix la importància de la col·laboració dels escriptors en l'establiment de la norma: «El gramàtic per si sol i a priori no pot imposar res. [...] Jo mateix no sabria establir una norma abans de sotmetre-la a aquella prova d'eficàcia. Deixo sempre que els nostres escriptors l'experimentin i decideixin, en definitiva, la seva viabilitat» (GARCÉS: 1926). Però quan Fabra parla dels escriptors, es refereix a un grup en concret, obert als canvis, conscient del seu pes en la cristallització d'un sistema per força abstracte en una realitat palpable, en literatura. Descarta, per tant, la col·laboració dels que es neguen a abandonar l'anarquia vuitcentista o dels que s'erigeixen com a gramàtics creatius:

No tots els escriptors poden ajudar-me, no obstant. Els veig dividits en tres grups, dels quals només el tercer pot servir-me: en l'un hi ha aquells escriptors, escorrialla de l'anarquia del vuit-cents, que fan resistència a tot allò que contraria llurs hàbituds, i que per comoditat s'erigeixen en defensors dels seus propis defectes. En un altre grup, potser més perniciosos que el primer, hi ha aquells escriptors que davant una construcció o un mot que els sembla una millora de la llengua no s'aturen a considerar si és o no viable, si cau o no el corrent tradicional de l'idioma. Finalment, en un tercer grup, hi ha els escriptors ponderats, creadors i rectificadors, que no obliden mai la responsabilitat pròpia. A aquests escriptors encomano, tàcitament, la prova del que jo voldria que fos la norma.

Sense aquesta prova, doncs, resolta en sentit favorable, entenc, repeteixo, que el gramàtic no pot imposar res. No sóc dictador, em plauen els procediments democràtics (GARCÉS: 1926).

Malgrat el lloc preferent que, segons aquestes citacions, Fabra diu atorgar als escriptors en l'aplicació pràctica de les seues propostes lingüístiques, sembla que en realitat va tenir molt poc en compte la llengua literària vuitcentista a l'hora de redactar la seua gramàtica. Aquesta és la conclusió a què arriba Jordi Ginebra quan sospesa la influència de la llengua de Verdaguer en la conformació de les gramàtiques de Fabra:

En conjunt, Verdaguer és l'escriptor modern amb més referències —com he dit, en té 11, i el segueixen Narcís Oller (6), Joan Maragall (5), Marià Aguiló (4), Àngel Guimerà (4), Apel·les Mestres (4), Emili Guanyavents (3), Teodor Llorente (3) i altres amb només una o dues referències—, i això permet pensar que —entre els moderns— el poeta de Fogueroles és el més considerat per Fabra. Però si tenim en compte les dades globals i el fet que les gramàtiques de la segona etapa són les gramàtiques de la codificació, les que estableixen el model normatiu bàsic del català contemporani, el que es dedueix de les xifres que he de donat és que la llengua de Verdaguer va pesar molt poc en l'elaboració d'aquest model. En realitat, el resultat que donen les xifres és que, quan Fabra va prendre la determinació d'explorar el català medieval com a recurs per al treball de codificació gramatical, van ser tots els escriptors moderns en conjunt els que van perdre d'una manera dràstica (GINEBRA: 2002, 437).

Malgrat això, el 1928 es produeixen dos fites importants en la trajectòria de consolidació de la reforma fabriana entre els escriptors: les adaptacions de les obres de Narcís Oller i el resistent Jacint Verdaguer. En el primer cas, Gustau Gili en reedita les obres completes el 1928; Emili Guanyavents n'adapta l'ortografia i la morfosintaxi, però no el lèxic, i l'autor accepta la nova versió. El mateix any i fins al 1936 s'enceta també la reedició de les obres completes de Verdaguer, impulsades per la Llibreria Catalònia i el seu editor López Llausàs, acompanyades pels prefacis i els advertiments del benedictí Miquel d'Esplugues. Ramon Pinyol, en l'article que se'n fa ressò (2018), reporta diversos comentaris i recensions a l'edició de l'obra, i destaca, per exemple, la de Tomàs Garcés, qui, es lamenta que els editors no arriben a les expectatives generades:

Els editors han seguit en aquesta ocasió, contra el que hom hauria esperat, un criteri potser excessivament respectuós. Han tractat el text verdaguerià com un text antic: només n'han modificat l'ortografia. És una actitud ben defensible i, no cal dir-ho, nobilíssima, però potser no del tot justa i fins i tot pertorbadora (PINYOL: 2018, 173).

Una altra recensió interessant és la de Manuel Montoliu, qui lloa la tasca dels editors però crida l'atenció a diverses contradiccions morfològiques generades pel criteri d'adaptar solament l'ortografia (PINYOL: 2018, 176). Joaquim Civera també reacciona contra els antifabrians que qualifiquen l'adaptació de l'obra verdagueriana com una *profanació*, i fa una defensa de la tasca fabriana, «tot argüint, entre altres raons, que no es poden acceptar certes formes dels «poetes del Renaixement [=Renaixença], per ser espúries». Acaba afirmant que, en contra del que asseveren els antinormistes, són aquests els qui «torturen la llengua» entestats a escriure «un català del temps d'en Pitarra» (PINYOL: 2018, 177). Acaba l'article de Pinyol amb l'anàlisi de la reacció de Just Cabot, qui es declara responsable de l'adaptació en un article del 5 de juny de 1928 a *La Publicitat*. Després de recórrer a la ironia per a replicar a les diatribes de Màrius Verdaguer (qui havia acusat l'adaptador, fins llavors desconegut, de pecador) i Jaume Colell (qui fa suport a l'anterior), i de contestar a les contradiccions plantejades per Montoliu, Cabot conclou explicant:

Al cap i a la fi, l'adaptació a l'ortografia actual, més senzilla i clara, no pot sinó beneficiar la difusió de l'obra verdagueriana, puix l'ortografia, diguem-ne vuitcentista, exigeix del lector actual un esforç que no costa res d'evitar i en beneficia a tothom: l'autor i el públic. Aquesta adaptació, hi insisteixo perquè n'estic segur, ha estat feta amb tant de respecte, digui's el que es vulgui, que temo ben poc, doncs, que se m'aparegui Mossèn Cinto a tirar-me res en cara, i si aquest prodigi s'operés, no fóra jo, precisament, qui més hauria de témer la seva severitat (PINYOL: 2018, 178).

Una altra autora que en els anys trenta comença a publicar les seues obres i que amb el temps esdevindrà referència indiscutible de la literatura catalana, Mercè Rodoreda, també acata, en opinió d'Escudero (2018: 149) la normativa fabriana en els anys d'implantació. De fet, és a

través de les obres de Fabra que Rodoreda aprèn català: «És a bastament conegut el fet que Mercè Rodoreda en la seva joventut no sabia escriure en català i va haver d'estudiar-lo, bàsicament a través de la gramàtica i el diccionari de Fabra» (ESCUADERO: 2018, 150). L'autora de l'article ressegueix la trajectòria de la formació lingüística de Rodoreda, a través dels cursos del Liceu Dalmau a partir del 1931, els diversos testimonis que provenen que usava el diccionari Fabra com a recurs habitual per a perfeccionar la redacció de les seues obres i també l'admiració intel·lectual i personal que la jove autora professava al mestre, després de conèixer-lo en els primers dies de l'exili del 1939. Confirma la fidelitat de Rodoreda a la norma fabriana en l'estudi de les converses amb Joan Sales sobre el model de llengua de *La plaça del Diamant*, on Rodoreda reïx a conjuminar l'espontaneïtat de la llengua oral i el model de llengua normativa, en una mena d'amalgama extraordinària que distingeix la seua obra entre la constel·lació d'escriptors contemporanis.

3. LA RECEPCIÓ DE LA REFORMA FABRIANA AL PAÍS VALENCIÀ

A València hi ha sectors que, després de la publicació de la primera gramàtica de Fabra i en l'època de la campanya de *L'Avenç*, tampoc no reben amb entusiasme el projecte de la reforma de la llengua. El Centre de Cultura Valenciana (més tard Real Acadèmia de Cultura Valenciana) li encarrega al pare Lluís Fullana l'elaboració d'una altra gramàtica, que veu la llum el 1915 amb el títol *Gramàtica elemental de la llengua valenciana*, seguint els acords normatius secessionistes aprovats per Lo Rat Penat coneguts com les Normes del 1914.

Amb tot, la fita que marca el punt d'inflexió en el procés de recepció de la normativa fabriana al País Valencià és de tots ben coneguda: la publicació del document «Per la difusió de la llengua», més conegut com les Normes de Castelló o Normes del 32, declarat Bé d'Interès Cultural Immaterial pel Govern valencià el 2016. El document fou signat per entitats i ciutadans, la majoria escriptors i intel·lectuals de l'època, entre els quals podríem destacar Salvador Guinot, Lluís Revest, Gaetà Huguet Segarra, Carles Salvador, Adolf Pizcueta, Àngel Sánchez Gozalbo, Ignasi Villalonga, Francesc Bosch Morata, Enric Duran i Tortajada, Emili Gómez Nadal, Joaquim Reig, Manuel Sanchis Guarner i Enric Soler i

Godes. Lluís Fullana també signa la declaració, però cridant l'atenció al que considera el seu caràcter provisional; de la mateixa manera hi transigí, tot i que a desgrat, Lo Rat Penat com a entitat, i a títol individual alguns dels seus membres, encapçalats pel president Nicolau Primitiu Gómez Serrano.

La transcendència de les Normes de Castelló es justifica, segons Vicent Pitarch (2012: 54), en els arguments següents:

a) marquen la fita històrica que ressitua el País Valencià dins la modernitat, això és, en els paràmetres socioculturals que establia l'Europa contemporània; b) constitueixen la decisió de confluïr en un model de llengua estandarditzador, funcional a nivell comunicatiu i vertebrador de la societat; c) són la declaració pública i unànime, proclamada per part dels escriptors valencians i de diverses entitats culturals del país, de la catalanitat de la pròpia llengua; i d) testimonien el reconeixement valencià de l'autoritat codificadora de l'Institut d'Estudis Catalans i alhora l'admiració general per l'obra de Pompeu Fabra, el seny ordenador de la llengua catalana del nostre temps.

En relació amb aquest darrer aspecte, Pitarch dedica tot un volum a demostrar la influència de Fabra entre la intel·lectualitat valenciana del moment: sota el títol *Pompeu Fabra, l'autoritat admirada pel valencianisme* (2011), valora les Normes de Castelló, i la posterior fixació de les convencions que contenien, com a conseqüència de diverses publicacions i iniciatives: per exemple, la del text «La tasca dels escriptors valencians i balears», que conté una síntesi de la doctrina fabriana i assenyala la importància del paper dels escriptors en la materialització i aplicació de les propostes lingüístiques.

En efecte, Fabra hi escriu:

Molts valencians i balears creuen encara que l'obra d'unificació del català escrit suposaria la supeditació de llurs varietats dialectals al català de Catalunya. No, no es pretén de supeditar cap varietat a una altra: es tracta simplement que dins cadascuna de les tres grans regions de llengua catalana es realitzi una obra de depuració, de redreçament de la llengua. Cadascuna d'elles té els seus clàssics dins la nostra gran literatura medieval: que cadascuna els prengui per models per depurar i redreçar la seva varietat dialectal; i això sols faria que, sense sortir-nos els uns i els altres del *nostre* català, ens trobaríem escrivint modalitats no pas molt diferents d'una sola llengua literària (FABRA: 1918, 5).

Una altra via d'influència de Fabra al País Valencià foren, segons Pitarch, les visites que el mestre hi va fer durant els anys trenta, on, al costat de la cautela necessària per al moment històric que s'hi aproximava, demostra tenir «una sensibilitat notable envers la realitat social del País Valencià» (PITARCH: 2011, 8). Josep Daniel Climent també es refereix a aquestes visites en el seu blog *L'interés per la llengua dels valencians*, que el 27 de desembre de 2012 dedica diversos apartats a detallar l'impacte que la presència de Fabra va causar entre els sectors intel·lectuals valencianistes (especialment els impulsors de la revista *Taula de lletres valencianes*, amb Adolf Pizcueta com a cap visible) en el mes de maig de 1930, quan hi va acompanyar Jaume Bofill i Mates, president d'Acció Catalana, que havia estat designat mantenidor dels Jocs Florals de Lo Rat Penat. Pitarch (2011) també destaca la visita de Fabra a la seu d'Acció Valenciana el 1935, on va coincidir amb Joan Coromines, Ramon Aramon i Josep Maria de Casacuberta.

El procés no va ser fàcil, i va requerir molta cautela i diligència política per arribar a l'acord definitiu, el 1932. Segons Climent (2012), però, les adhesions van ser majoritàries: «foren escassos els autors valencians, entre ells Josep M. Bayarri, que no signaren l'acord i van preferir mantenir-se al marge i criticar la iniciativa, si bé amb escàs ressò».

4. BALANÇ

Del breu itinerari exposat podem deduir que, malgrat les resistències que la reforma fabriana va generar entre alguns escriptors vuitcentistes i certs sectors valencianistes pròxims o pertanyents al secessionisme lingüístic acientífic, les propostes de normativització van acabar per imposar-se a tot el territori, i el caos ortogràfic, gramatical i lèxic va anar ordenant-se en un equilibri, malgrat que precari, suficient per unificar la llengua sota un model alhora unitari i divers. Caldria convenir, amb Joan Argenter (2018), que,

De la reforma ençà, la riquesa de la creació literària en català —en prosa i en vers, en obres de ficció i d'assaig—, de la traducció literària i científica —en termes quantitativus i qualitativus—, d'estudis en les més diverses branques del saber, del periodisme i altres expressions culturals és deutora de l'obra fabriana i testimoni de la seva eficàcia.

En efecte, l'aposta de la majoria dels escriptors per la nova normativa, tant els que s'iniciaven en els viaranys de la creativitat literària (com en el cas de Mercè Rodoreda) com els que accediren a veure les seues obres reeditades i adaptades —encara que parcialment— a les convencions ortogràfiques fabrianes (Narcís Oller i Jacint Verdaguer) afavorí, amb el temps, l'àmplia difusió del procés de normativització. De la mateixa manera, l'habilitat dels actors involucrats en la redacció i difusió de les Normes de Castelló, que amb perseverança aconseguiren les signatures d'adhesió de figures clau de la intel·lectualitat de l'època —fins i tot les d'algunes personalitats que sempre s'hi havien mostrat reàcies— rebren l'expansió del model fabrià.

BIBLIOGRAFIA

- ARGENTER, Joan M. (2018): «Pompeu Fabra, artífex del català literari modern», *El País*, 19 de febrer de 2018. <https://cat.elpais.com/cat/2018/02/19/opinion/1519067173_933093.html> [data de consulta: 29/08/2019].
- CASASSAS I YMBERT, Jordi (2002): «La normalització lingüística i l'Institut d'Estudis Catalans», en *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 8, Barcelona, Editorial Enciclopèdia Catalana, p. 272.
- CLIMENT, Josep Daniel (2012): «Pompeu Fabra i les normes de Castelló. Protagonistes de les normes de Castelló (IX)», *L'interès per la llengua dels valencians*, 27 de desembre de 2012. <<https://interesperlallenguadelsvalencians.blogspot.com/2012/12/pompeu-fabra-i-les-normes-de-castello.html>> [data de consulta: 29/08/2019].
- ESCUADERO, Trinidad (2018): «Els autors i la normativa fabriana: el cas concret de Mercè Rodoreda», en Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (ed.), *Comunitat lingüística i norma: actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 149-170.

- FABRA, Pompeu (1918): «La tasca dels escriptors valencians i balears», en *Nostra Parla*, núm. 7 (desembre de 1918), p. 4-5.
- GARCÉS, Tomàs (1926): «Conversa amb Pompeu Fabra», *Revista de Catalunya*, any III, núm. 23 (maig 1926), p. 485-494. <<https://parles.upf.edu/llocs/liteca/biblioteca-conversa-amb-pompeu-fabra>> [data de consulta: 29/08/2019].
- GINEBRA, Jordi (2002): «Verdaguer en el cànon d'autoritats de les gramàtiques de Pompeu Fabra», *Anuari Verdaguer*, núm. 11, p. 433-439.
- PINYOL I TORRENTS, Ramon (2018): «De les dificultats d'editar Verdaguer normativament en el segle XX: el cas de les obres completes de la llibreria Catalonia (1928-1936)», en Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (ed.), *Comunitat lingüística i norma: actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 171-190.
- PITARCH, Vicent (2011): *Pompeu Fabra, l'autoritat admirada pel valencianisme*, Benassal, Fundació Carles Salvador.
- PITARCH, Vicent (2012): «80 anys de les Normes de Castelló», *Llengua i ús. Revista Tècnica de Política Lingüística*, núm. 52, p. 49-54.

ANNEX

Tot seguit trobareu quatre mostres literàries dedicades a la memòria de Pompeu Fabra. La primera és la semblança que en feu Josep Pla dins la seua primera sèrie d'*Homenots*, on li atorga el títol de «català més important de tots els temps» i en repassa l'aspecte, el caràcter i algunes anècdotes que l'il·lustren. La segona és el poema «Jaculatòries del centenari», de Pere Quart (1968), on, amb versos juganers i, segons ell, «mnemotècnics», sintetitza les qualitats i la transcendència del mestre. La tercera és un breu poema, «Entreacte», de Joan Brossa, dedicat a Pompeu Fabra i publicat el 1961 en *Els ulls i les orelles del poeta*, on l'autor també experimenta amb les paraules i les presenta com a actrius que tot seguit ens oferiran una propra funció / obra literària. Acabarem la mostra amb una composició de Salvador Espriu, el qual dedica a la

memòria de Fabra, a qui anomena *mestre de tots*, el poema «El meu poble i jo», que duu data del 1968 però apareix publicat en la reedició del 1981 de les *Cançons d'Ariadna*, dins de les seues obres completes i, més recentment, el 2015 en l'edició crítica definitiva del volum. El poema no descriu ni al·ludeix específicament la figura de Fabra, però Espriu li'l dedica per la dimensió identitària i simbòlica que té per a ell.

1. PLA, Josep (1969): «Pompeu Fabra, un homenot», *Homenots. Primera sèrie, Obra completa*, vol. 11, Barcelona, Editorial Destino. Disponible íntegrament en <<http://www.lletres.net/pla/fabrapla2.html>> [consulta del 30 d'agost de 2019]

Pompeu Fabra s'extingí a Prada (Conflent) l'any 1948.

La seva mort significà la desaparició del català més important del nostre temps. Fabra ha estat el català més important del nostre temps perquè és l'únic ciutadà d'aquest país, en aquesta època, que, havent-se proposat d'obtenir una determinada finalitat pública i general, ho aconseguí d'una manera explícita i indiscutible. En aquest sentit, no hi ha ningú més que s'hi pugui comparar. El destí de Fabra ha estat únic, gloriós, exclusiu. Feia molts anys, feia moltes dotzenes d'anys, que no s'havia produït en el nostre país un cas semblant. En el nostre temps concretament totes les empreses de caràcter col·lectiu i els homes que s'hi posaren davant tingueren un destí mancat, foren emportats avall per una catàstrofe sense precedents. De l'inenarrable, fabulós naufragi, només queda dempeus una obra i una figura: la figura i l'obra de Pompeu Fabra.

El país, però, ha sobreviscut i no sembla pas perceptible ja l'existència d'algun símptoma específicament mortífer. Davant aquesta realitat, la vida obliga a reaccionar, i un principi d'higiene social elemental porta fatalment a negligir, a tractar d'oblidar el desastre apocalíptic, sobretot quan de la situació immediata no se n'escapa ningú. La vida porta al mateix temps a exaltar, a valorar el que ha quedat dempeus, perquè en el que ha quedat dempeus hi ha l'arrel de l'esperança i del futur. L'obra de Fabra és l'obra general i pública de més transcendència perquè suscita una esperança i és un recomençament.

«Pompeu Fabra», llegia fa un moment, «és l'únic català a qui tots els catalans han obeït plenament. Ell és l'únic que ha vist realitzada la noble ambició de tota la seva vida, l'únic que a l'hora suprema haurà pogut dir: "Del meu treball, res no ha estat deba-des."» Observació exacta, d'un impressionant —i per contrast emocionant— to verídic.

Potser seria d'algun interès examinar com era Fabra i parlar una mica —fins on sigui possible— de l'aventura de la seva vida. No podria pas assegurar si vaig arribar a ser amic seu. Conegut, certament. Un dels meus grans honors és haver-lo tractat, haver passat amb ell una determinada quantitat d'hores, sense fer exactament res de particular, és a dir, convivint i conversant, i no pas precisament d'ortografia o de sintaxi, sinó de

tot el que s'anava presentant a cada moment. Una relació produïda, doncs, en un terreny absolutament intranscendent, amb les deformacions mínimes.

D'entrada, semblava un senyor d'una normalitat absoluta, un senyor de mitja estatura, flac, ossat, rigorosament afaitat, d'ulls blavissos però intensos, d'una presència modesta però real, vestit de gris, que alternava amb el blau marí quan es mudava, d'un acolliment amable però caut i circumspecte, d'una total simplicitat, desproveït de gesticulació, mancat de pintoresc, silenciós, pausat, lent, en fi, un senyor que fumava la pipa amb el millor tabac ros que podia obtenir.

Llavors vivia a Badalona. Els dies feiners venia a Barcelona amb el tramvia. Dedicava una determinada quantitat d'hores a les seves obligacions. L'Institut, les lliçons, etc., i cap al tard es deixava caure a l'Ateneu. De vegades pujava a la biblioteca a moment per veure un llibre o per escriure —un torterol de fum fidel i mandrós darrera l'orella— un d'aquells curtíssims prodigiosos papers que publicava en un diari del matí (amb gran èxit) titulats genèricament «Converses filològiques». Després baixava a la penya i s'asseia amb l'evident satisfacció de l'home una mica fatigat que pot reposar una estona. Com que ja era tard, la tertúlia no solia pas ser nombrosa. Fins els desvagats purs havien desaparegut, perquè aquesta és l'hora del dia que aquesta curiosa classe de persones tenen una o altra cosa a fer. Quedàvem alguns periodistes que, treballant a la nit, teníem les tardes lliures. Com que jo era un d'aquests, vaig poder parlar amb Fabra moltes hores, mentre davant d'una cervesa, fumant una pipa, esperava l'hora de tornar a agafar el tramvia.

Al cap d'unes quantes vegades de parlar-hi, us adonàveu d'una cosa: de l'atracció que Fabra tenia. No era pas que entre Fabra i el seu interlocutor es trenqués cap forma de glaç. No. La relació es mantenia sempre igual, com el primer dia: circumspecta, cauta, una mica distant. Era simplement que, a mesura que l'anàveu tractant, us sentíeu, al seu costat, cada vegada més bé. Era el tracte agradable, confortable, net, clar, precís, que Fabra tenia, que us anava guanyant lentament. Com que la seva dialèctica social no disposava de cap element de pintoresc ni de cap escarafall anímic, hauria estat difícil de dir que era un home simpàtic a la moda del país. Però tampoc no es pot dir que no fos assequible. Era simplement que la seva simpatia tenia un altre origen. Era la seva calma, la seva activa lentitud, la invariabilitat del seu humor, l'absoluta seguretat que donava que tot el que deia ho hauria pogut fonamentar, el que feia que de la seva persona irradiés una sensació de benestar gairebé físic. Jo els asseguro que en aquella Barcelona del temps de què parlo, plena d'infatigables tabalots, de tristos frenètics, d'improvisats sense pes, trobar un home com Fabra, un home que no parlava mai del que no sabia, feia un gran efecte. En aquest punt, la seva figura era tan singular, que a mesura que el diàleg anava durant arribàveu a tenir la percepció que Fabra us estalviaria absolutament que us arribés de la seva part un qualsevol estirabot impensat o una qualsevol ximpleria. En aquest sentit, el seu tracte era deliciós com una convalescència. Era tranquil·litzador, segur, positiu. I era, encara, un contacte a través del qual sempre s'aprenia. Tot el que deia no solament suscitava curiositat, sinó interès. Els seus mitjans d'expressió no vaig veure mai que es moguessin del to col·loquial. Fent de professor dalt d'una tarima no se

separava mai d'aquest to. Donant una conferència, el to era sempre el mateix. En la discussió, el seu impàvid to menor era permanent. I no seré pas jo que us descobreixi Fabra com a escriptor. Donat que pot ser tan útil escriure una bona gramàtica com una bona novel·la, no costa pas gaire de veure que Fabra va ésser un dels escriptors més clars, més precisos, d'una naturalitat més decisiva i meravellosa del seu temps —potser el millor de tots, al meu modest entendre. Ara bé: tot això era perceptible en el seu tracte, baldament fos en una conversa sense transcendència, tinguda per passar simplement una estona en l'instant més crepuscular d'una tertúlia de l'Ateneu.

Essent un home tan normal i corrent, és de tota obvietat que les seves reaccions es presentaven d'una o altra manera segons les de l'interlocutor. No el vaig veure mai interessat a fingir. No tenia pas tendència a interrogar ningú: més aviat esperava que l'interroguessin. Llavors passava del seu aire absent, la mirada dispersa, amb tendència a mirar sempre més enllà que més ençà, un o altre joc mental a aclarir sempre present en les seves faccions, a escoltar el que se li deia. Vet aquí una altra virtut de Fabra: saber escoltar i saber escoltar bé. La practicava posant-se en una actitud atenta però una mica defensiva, amb una certa reserva, com si hagués de comptar necessàriament amb la producció de la inevitable atzagaiada. Per mica mica, però, que l'atzagaiada es fes esperar, Fabra es tranquil·litzava, s'animava, parava l'orella amb un inici de brillantor als ulls, dibuixava un petit somriure con si s'anés meravellant de la sorpresa. Si tot s'acabava bé, les faccions se li estergien de satisfacció i es creaven les condicions d'un interès que de la part de Fabra difícilment s'afebliria. Sovint, però, malgrat les esperances inicials, es produïa l'inevitable. Llavors, després d'un moment en què no sabia què fer dels braços, de mirar un instant amb els ulls atònits, tornava a la mirada absent i allunyada i, després d'haver carregat i encès la pipa, s'esborrava dins del fum perfumat de mel i figues seques del tabac anglès. La descripció d'aquesta petita escena podrà fer pensar que Fabra era un home monolític d'escassa ductilitat en la discussió. Però no és pas de la discussió en forma que estic parlant en aquest moment. Parlo d'una qualsevol conversa. Fabra estimava la discussió mentre ho fos realment. La discussió l'apassionava. Era un excel·lent dialèctic. En realitat s'havia passat la vida discutint la fixació de la llengua. Recordo la que tingué amb Pujols quan aquest senyor li digué que havia fet una llengua massa gòtica. Memorable polèmica —acabada en taules, si la memòria no em traïx. El que no acceptava Fabra era la discussió frívola, improvisada, sense coneixements —com no acceptava una conversa de la mateixa categoria. S'estimava més, llavors, recloure's en els seus pensaments i mirar al lluny, que és el que solia fer gairebé sempre.

Hi havia, doncs, en el contacte amb Fabra, una inicial constatació agradable: una sensació de soplug ordenat i confortable. Hom sentia que era un home que sabia el que es deia, que darrera de les seves paraules hi havia una gran reserva de coneixements mantinguts amb un sentit de la responsabilitat permanent. Amb això queda entès que Fabra no era allò que la gent en diu un polígraf. Aquest ofici, que la península ha prodigat, li feia horror. Fabra parlava del que sabia, i si parlava d'alguna cosa més que no estava en relació amb la seva activitat habitual —de matemàtiques, per exemple, o de química— era perquè també ho sabia.

La sensació de soplug segur i agradable que donava el seu tracte era més o menys apreciat per la gent. Per a les persones situades —com jo mateix— en el desordre i la confusió, aquesta era la primera projecció positiva que la seva presència —per contrast— irradiava. Les persones més construïdes no eren pas susceptibles de sentir-ho amb la mateixa intensitat. Ja es comprèn. De tota manera, quan Fabra parlava dels problemes de la llengua la reacció d'uns i altres era la mateixa: hom sentia la meravellosa delícia d'aprendre d'un bon mestre. No fa pas gaires dies que el professor Vicens Vives em descrivia una constatació que en aquests últims anys ha pogut fer: la vivíssima, inalterable fidelitat que per Pompeu Fabra guarden tots els seus deixebles. Tots, compreneu? —em deia Vicens—. No he constatat ni una discrepància, ni un sol contraopinant, en la llista. No m'estranya gens. Després del que porto escrit, seria la situació contrària el que m'hauria sorprès. Fabra era un mestre exigent, però al seu costat s'hi estava bé. La seva radiat claredat, la seva tendència a la difícil simplificació, el seu ordre de construcció, feien, en el pensament receptor, un gran bé.

Hi havia encara un altre element que contribuïa a acostar-lo a la gent: la seva persona física. Malgrat la sonsònia irònica dels seus comentaris de *pince sans rire* que de vegades es considerava obligat a fer, i que d'entrada sorprenien una mica (i més endavant eren trobats naturalíssims), Fabra tenia una presència simpatiquíssima. Fabra feia cara de bona persona, d'home net, simple, correcte, i el torrat fresc de la seva pell, els ulls directes i plens de vida, reforçaven aquesta primera impressió. "En què pot consistir —dirà potser algun lector— fer cara de bona persona? M'explicaré. Les persones que havent conegut personalment Fabra han tingut ocasió de veure el bust de Voltaire per Houdon, que es troba en el lloc d'honor del vestíbul del Teatre de la Comèdia Francesa, a París, hauran quedat sorpresos de la semblança que de cop i volta s'estableix entre el bust de referència i les faccions del nostre amic. De primer cop d'ull, en efecte, la semblança és fulminant, instantània. Després, però, passa una cosa curiosa: a mesura que aneu comparant fredament unes i altres faccions, la semblança tendeix a esvair-se. I per què tendeix a esvair-se? La primera vegada que vaig veure el bust, Fabra devia trobar-se pels voltants de la cinquantena. El retrat de Voltaire representa un home molt més vell i molt més flac que aleshores el nostre filòleg. El bust representa, en efecte, un home de molts anys, molt corbat, xuclat de galtes, indescriptiblement sec, amb l'esperit de l'agudesia, exactament de la fourberie, de la murrieria, inscrit en els ulls de fura, prodigiosament penetrants i inquisitius. Per a explicar la dissemblança que aneu constatant i que us va d'augment, la primera cosa que se us acudeix és explicar-la per la diferència d'edat i d'inflor de faccions que separa les dues figures notòriament. Noteu, però, que en aquests aspectes aquestes diferències no són pas decisives. Després, entrant en els detalls, es presenten, en la comparació, matisos molt variats. La construcció del crani és molt semblant, el front té la mateixa puresa de línies, el cartílag del nas, idèntica prominència, la finor del clatell, l'orella dreta, l'aire despert, són els mateixos; de seguida veieu, però, que el sarcasme que Voltaire té a la boca ja no hi és, que l'esperit de penetració de la mirada és en l'un i l'altre diferent. Són dos ulls que ni espiritualment ni materialment no tenen cap semblança. Voltaire mira de dalt a baix, es posa terra a terra amb un gust

del detall a inquirir tan torbador i concret que els seus ulls són els del llop davant de la presa dominada i fresca. Fabra mira de baix a dalt, a l'horitzó, en la llunyania, la mirada absent i dispersa (com ja deia), que de vegades la intuïció em portava a suposar si no era un visionari, un constructor de castells interiors, un degustador de somnis incerts. I, ja posats sobre la pista de les diferències, descobríeu fàcilment l'element decisiu de dissemblança. Aquell séc de fourberie, de murrieria, que constitueix l'estructura interna de l'esperit de les faccions de Voltaire, es feia impossible de trobar en les de Fabra. I era aquest detall importantíssim el que us aclaria tota la qüestió. Vèieu la causa que dues figures humanes que tenien tants de detalls secundaris semblants podien ser tan diferents. Hem hagut de fer una mica de marrada per a contestar la pregunta: "en què pot consistir fer cara de bona persona? Pot consistir, simplement, a fer la cara que feia Fabra en relació a la del bust de Voltaire, per Houdon, que és al vestíbul del Teatre Francès.

Quan vaig conèixer Fabra, ja feia anys que no era un element actiu de l'escalafó de les Escoles d'Enginyers Industrials. Anys enrera havia estat catedràtic de Química de l'Escola d'Enginyers de Bilbao. Amb Fabra havia passat una cosa curiosa: durant molt de temps els seus amics es pensaren que era un químic amb el derivatiu de la filologia com a violí d'Ingres. De fet, però, resulta totalment al revés: al capdavant resultà un filòleg que havia hagut d'utilitzar el derivatiu de la Química per a afrontar els primers anys de la seva vida independent. Fabra tenia molt bon record de Bilbao i de la seva activitat com a catedràtic de Química. M'havia dit moltes vegades, pensant en les diferències que es poden establir entre la Química i la Filologia, que no creia pas que els seus estudis oficials li haguessin fet cap mal en el moment de formular i d'ensenyar Filologia. Potser la claredat que tenia d'exposició i de presentació de les seves idees provenia de la seva formació positivament científica. Malgrat tenir una gràcia única en l'art de saber presentar els seus principis en forma de suggestions, era un home d'una gran disciplina mental, de principis rígids i construïts, i això potser era una conseqüència de la seva activitat pedagògica en el camp positiu.

Sobre els anys de Bilbao de Pompeu Fabra, Unamuno contava una anècdota que és molt significativa per a donar entenen la seva ironia de «pince sans rire». Un dia, Unamuno i Fabra anaren a fer una visita al noviciat de l'ordre dels jesuïtes, a Loiola. El rector de la casa volgué acompanyar-los personalment. Els jesuïtes prenen (deia el rector de Salamanca), com ja és prou sabut, que en la seva religió jesuítica, com deien els autors del XVII, hi ha els homes més intel·ligents de cada moment. El rector deia:

—Fíjese usted, don Miguel, en las caras de los muchachos... Qué finura, qué raza, qué inteligencia!

I, en efecte, hi havia estudiants que semblaven intel·ligents i que potser no ho eren tant com semblaven. I n'hi havia que no ho semblaven tant i potser ho eren positivament. I també n'hi havia alguns que presentaven un aire d'espesseïment molt visible.

—Vostè creu, pare rector —pregunta amb això Unamuno assenyalant-ne un d'aquests darrers—, que aquest xicot té l'aire molt intel·ligent. No prejutjo res, és clar. Ho dic simplement per les aparences...

—Home... en efecte... potser... —digué el pare rector, notòriament empallegat.

Es produí una pausa lleugerament incòmoda.

—És igual, no es preocupi. Aquest el deuen tenir destinat a màrtir de la Xina... —digué Fabra amb una perfecta naturalitat, amb el petit somriure del qui torna a reprendre el diàleg, sense recalcar cap paraula, com si parlés del temps.

Unamuno esperà la reacció del pare rector amb un posat lleugerament estamordit. El pare rector, després d'un moment de perplexitat, considerà que la frase de Fabra tenia una gràcia molt viva.

La inauguració del Estudis Universitaris Catalans es produí en el curs 1904-1905. El Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que presidí el senyor Rubió i Lluch, és de 1906. La creació de l'Institut d'Estudis Catalans, de 1907. Les Normes Ortogràfiques de l'Institut, de 1914. El Diccionari Ortogràfic, de 1918. El Diccionari General de la Llengua Catalana, de 1932.

Quan es produí el Congrés de la Llengua, Fabra encara era professor de Química a Bilbao. Dels tres mil congressistes inscrits (hi assistiren molts erudits estrangers) en fou un dels més actius. La seva posició filològica radical, extremista, li donà un nombre de partidaris molt superior al que hom havia suposat. Fabra havia començat la seva activitat lingüística anys abans del referit congrés movent-se dins el grup o colla de «L'Avenç», quan Casas li féu el retrat al carbó de barret de copa alta i barba. D'aquest grup de «L'Avenç», Sagarra, en les seves Memòries, n'ha deixat una pintura plena de vida, que és un dels millors fragments que conté aquest llibre escrit amb la preocupació d'espantar. Fabra trobà en el grup un element favorable a les seves inquietuds: el senyor Jaume Massó i Torrents, que essent un especialista de la nostra llengua i literatura medieval, comprengué de seguida la finalitat que es proposava. «L'Avenç», que representa una innovació en totes les qüestions que plantejà, adopta, en l'ortografia, les idees radicals de Fabra.

Aquest país deu contenir un ferment soterrat de preocupacions lingüístiques i filològiques. Abans que Fabra aparegués a la superfície de la discussió, ja s'havia plantejat el problema de com s'havien de fer els plurals, si amb *as* o amb *es*. D'aquesta primera discussió, que fou molt apassionada, com solen ésser en el nostre país aquesta classe de polèmiques, en data, probablement, la reforma i fixació del nostre llenguatge. Més endavant Fabra plantejà les coses amb una amplitud total. En tot cas, pel que el professor Badia Margarit afirma, en la seva introducció de la seva Gramàtica Històrica, que s'ha fet en aquest país en els últims decennis, no solament en la nostra àrea específica, sinó en la intrincada selva dels estudis romànics, s'ha de reconèixer que no s'ha pas perdut totalment el temps, com s'ha perdut en altres aspectes d'una manera inexorable. Així Fabra plantejà la reforma lingüística d'una manera general, que fou patrocinada per «L'Avenç», i per això el cos de la seva doctrina és anomenat la reforma de «L'Avenç», tot i ésser exclusivament de Fabra, perquè els altres elements de la tertúlia —«aquella revista si se n'exceptua al senyor Massó i Torrents, que reforçà la posició del filòleg amb la seva considerable documentació medieval»— ben poca cosa hi aportaren. Més aviat la pertorbaren amb bizantinismes i pèrdues de temps constants. S'ha de reconèixer que el

senyor Casas Carbó, com a especialista en el plantejament de qüestions inútils i innecessàries, fou un as.

Plantejada per Fabra la reforma ortogràfica i la fixació de la llengua, s'armà de seguida una polseguera fenomenal. No vaig pas viure directament l'apassionada crepitació a què donà lloc aquesta polèmica. Només en conec les escorrialles, perquè quan vaig arribar a Barcelona el 1913 encara a la Universitat es discutia si la conjunció copulativa era la «y» o la «i». A les darreries de la discussió, les coses s'havien esquematitzat pintorescament entre partidaris de la «y» i partidaris de la «i», però abans d'arribar en aquesta situació calgué passar per un llarg procés, en el curs del qual Fabra fou el protagonista essencial.

Dèiem que el Congrés de la Llengua Catalana tingué lloc l'any 1906 i que l'Institut d'Estudis Catalans fou fundat per Prat de la Riba l'any 1907. La intervenció de Fabra en el Congrés, que fou molt remarcada, li donà accés a la secció filològica de l'Institut, i fou llavors que pogué començar la seva tasca, desplaçada del recolzament en un nucli limitat i merament particular com era «L'Avenç» a una fonamentació molt més sòlida, general i eficaç com era l'acadèmia que s'acabava de fundar. Les publicacions de l'Institut donaren a aquest organisme, tot just nascut, un gran prestigi internacional, que repercutí, és clar, reforçant considerablement la posició de Fabra. En la nostra història de la cultura contemporània, la creació de l'Institut és una obra importantíssima, decisiva, perquè representa el primer esforç fet en aquest país per organitzar el treball intel·lectual sobre bases europees serioses, científiques i positives, i per bandejar la improvisació, el pintoresc i la inanitat de la ignorància.

Aquestes afirmacions, que poden demostrar-se amb testimonis de l'activitat acadèmica internacional, són vàlides per a totes les activitats que l'Institut fins ara ha portat a cap, enmig, en aquests últims anys, de dificultats inenarrables.

2. QUART, Pere (1968): «Jaculatories del centenari», *Circumstàncies*, Barcelona, Proa, p. 358-359. Disponible en <<http://www.endrets.cat/text/4045/jaculatories-del-centenari-ca.html>> [consulta del 30 d'agost de 2019].

Íntim homenatge a Pompeu Fabra, tot pensant que el mestre no era precisament un líric. Li agradaven els versos mnemotècnics.

Audaç, vident, ànima dreta,
feina neta,
en un país que renaixia
tot fent via,
emprenqué sol la gran comesa
mal compresa,
i a un desmanec, ja vell de segles,

donà regles;
 i sempre ho féu amb un somriure
 d'home lliure
 que el lliure albir d'altri respecta,
 circumspecte.
 Sent enginyer d'enginy flexible,
 molt sensible,
 un pont bastí per la cultura:
 llengua pura.
 Perquè sabia de convèncer
 pogué vèncer,
 dictador amb seny i sense sabre,
 mestre Fabra!

3. BROSSA, Joan (1961): «Entreacte», *Els ulls i les orelles del poeta*, Barcelona, Edicions 62. Disponible en: <<http://www.fundaciojoanbrossa.cat/obraDest.php?idmenu=3&menu2=7&submenu=10&id=99>> [consulta del 30 d'agost de 2018]

Els mots corren a canviar-se
 de vestit. Baixen els telons, i les bambolines
 vénen de nou damunt els bastidors.
 Els subjectes, els verbs i els adverbis,
 ja vestits d'altra manera, tornen
 a escena. Resta un grup
 d'adjectius mirant pel
 forat del teló.
 El poema següent ara començarà.
Homenatge a Pompeu Fabra

4. ESPRIU, Salvador (2015): «El meu poble i jo», *Cançons d'Ariadna, Obra completa*, Barcelona, Edicions 62. Disponible en <<http://aquellspoetes.blogspot.com/2013/07/el-meu-poble-i-jo-salvador-espriu.html>> [consulta del 30 d'agost de 2019].

*A la memòria de Pompeu Fabra,
 Mestre de tots.*

Beviem a glops
aspres vins de burla
el meu poble i jo.

Escoltàvem forts
arguments del sabre
el meu poble i jo.

Una tal lliçó
hem hagut d'entendre
el meu poble i jo.

La mateixa sort
ens uní per sempre:
el meu poble i jo.

Senyor, servidor?
Som indestriables
el meu poble i jo.

Tenim la raó
contra bords i lladres
el meu poble i jo.

Salvàvem els mots
de la nostra llengua
el meu poble i jo.

A baixar graons
de dol apreníem
el meu poble i jo.

Davallats al pou,
esguardem enlaire
el meu poble i jo.

Ens alcem tots dos
en encesa espera,
el meu poble i jo.

B., 9 de febrer de 1968